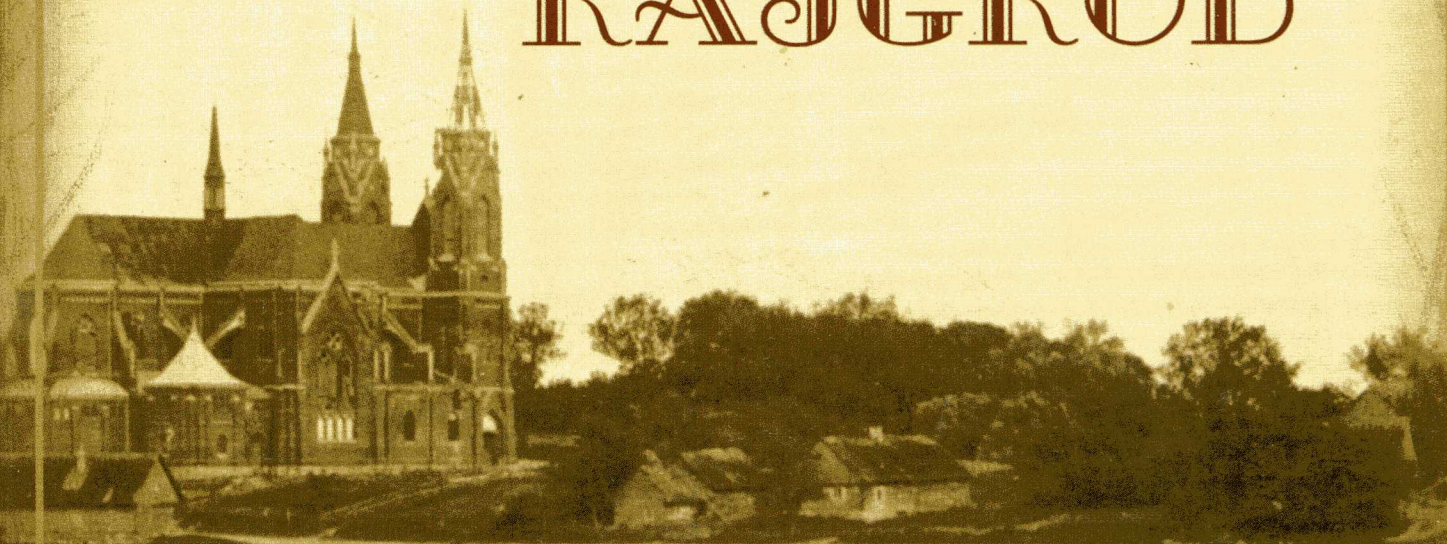

CZAS NA PODLASKIE RAJGRÓD

**Referaty z sesji historycznej
8 sierpnia 2009 r.**

Referaty z sesji historycznej
Rajgród, 8 sierpnia 2009 r.

496. ROCZNICA URODZIN
WOJEWÓDZTWA PODLASKIEGO

Referaty zawarte w niniejszym wydawnictwie zostały wygłoszone na sesji historycznej, która odbyła się 8 sierpnia 2009 r. w Rajgrodzie, w ramach obchodów 496. Rocznicy Urodzin Województwa Podlaskiego. Niniejsza publikacja zawiera skrót wystąpień, zredagowanych przez referentów.

Redaktor

TOMASZ DUDZIŃSKI

Projekt okładki

MAŁGORZATA MASŁOWIECKA

Fotografia na okładce ze zbiorów

TOMASZA WIŚNIEWSKIEGO

Korekta

ZESPÓŁ

© Copyright by WOAK, Białystok 2009

ISBN 978-83-60308-24-0

Wydawca

Wojewódzki Ośrodek Animacji Kultury

Białystok, ul. Kilińskiego 8

www.woak.bialystok.pl

Druk

Drukarnia „BIAŁY KRUK”

15-205 Białystok, ul. Nowowarszawska 25

tel. 085 7404704, e-mail: druk@bialykruk.com

Wszelkie prawa zastrzeżone

Żadna część tej książki nie może być kopiowana w żadnej formie ani żadnymi metodami mechanicznymi lub elektronicznymi, łącznie z wykorzystaniem systemu przetwarzania i odtwarzania informacji bez pisemnej zgody właścicieli praw autorskich.

Towarzystwa Przyjaciół Rajgrodu. Podała więc nazwiska liderów („nieliczni, ale bardzo wytrwali”), a reportaż zakończyła wnioskiem: *Potrzebne nam są Rajgrody przed oczyma, ażebyśmy czuli się Polską*. Zainteresowanie gości z kraju i zagranicy wzmacnia fakt sąsiedztwa kilku rezerwatów i Biebrzańskiego Parku Narodowego, walory turystyczne i rozwijająca się agroturystyka, tajemne karty z przeszłości, wzmocnione legendami i opowieściami ludowymi. W wydanych drukiem zbiorach tekstów zaczerpniętych z tradycji miejscowej (autorzy: Irena Prostko i Józef Gołębiowski) są ślady bytności Jaćwingów, Mazowszan, Litwinów, Niemców (także Prusowie i Mazurzy), Rosjan i innych Słowian wschodnich, Żydów. Nie tylko z nimi współżyły (spotykały się) w Rajgrodzie pokolenia Polaków. Zmieniały się jednak struktury mieszkańców, układy prestiżowe i będące pochodną ustrojów oraz sposobów sprawowania władzy. To samo można powiedzieć o relacjach sąsiedzkich.

Wydaje się, że nadszedł czas sprzyjający napisaniu syntezy dziejów Rajgrodu i jego mieszkańców. Powinien to zrobić zespół autorów, zarówno związanych od lat z miastem nad Jegrznią, jak i zaproszonych (przynajmniej do konsultacji) historyków z zewnątrz, znawców poszczególnych epok. Taki skład gwarantuje wykorzystanie wszystkich dostępnych źródeł, ale i podjęcie tematów dotychczas pomijanych, czego przykładami mogą być wydarzenia w okresie *pierwszego Sowietu* (włącznie z okolicznościami wrzucenia granatów do klubu), losy miejscowych Żydów aż do ich całkowitej zagłady (poczynając od lata 1941 roku), działania po II wojnie światowej podziemia niepodległościowego, tzw. władzy ludowej i elementów kryminalnych, niektóre biografie (Franciszka Zabielskiego, autora wspomnień niewydanych w całości), bezkrytycznie podawane statystyki (również z walk latem 1944 roku), okres PRL. Jan Orzechowski uznał, że *Historia ziemi grajewskiej odkrywa nam przykłady samozaparcia, nieustępliwości i zaciętości naszych ojców, których nie powaliły najazdy wrogów, wielkie epidemie chorób zakaźnych przywleczonych przez najeźdźców, lata wielkich głodów i którzy wydzierali puszczy ziemię, zagospodarowywali ją, budowali drogi, osuszali bagna. W walce z przyrodą i najazdami ukształtował się na ziemi grajewskiej, która do 1945 roku była pograniczem, typ mieszkańca osadnika-żołnierza*. Pisząc tę opinię, miał na myśli i mieszkańców Rajgrodu, którym poświęcił najwięcej uwagi¹⁶.

Z taką zatem siłą i pasją trzeba finalizować badania historyczne nad dziejami Rajgrodu, miasta rzeczywiście niezwykłego, choć pozostającego często w cieniu większych ośrodków.

¹⁶ J. Orzechowski, *Aby pamięć nie zginęła*, wyd. II, Rajgród 1997, s. 396. O akcji 14 lipca 1940 r. napisali także: ks. T. Białous, J. Sobolewski, Ks. Józef Radwański. *Trudności człowieka hartują*, Rajgród 2003, s. 108 i nn.

GONIĄDZKO-RAJGRODZKIE „PAŃSTWO” RADZIWIŁŁÓW (1509-1571)

Przyłączenie powiatów goniądzkiego i rajgrodzkiego do Litwy (w 1402 r.) spowodowało podporządkowanie się zamków goniądzkiego i rajgrodzkiego władzy namiestników bielskich. Ok. 1488 r. funkcję tę pełnił Mikołaj Radziwiłłowicz, który prowadził akcję osadniczą w okolicach Rajgrodu. Później namiestnikiem był jego syn Mikołaj Mikołajewicz Radziwiłł, który już wcześniej, przed Glińskim, jako namiestnik zarządzał dobrami wielkoksiążęcymi goniądzkimi i rajgrodzkimi, gdy w latach 1494-1504 sprawował funkcję namiestnika bielskiego. On to m.in. aktem z 9 V 1499 r., wystawionym w Goniądzu, nadał mieszczaninowi rajgrodzkiemu Piotrowi Leckiemu okręg lasu nad jeziorem Dręstwem, za wielkoksiążęcym młynem (na rzece Szelistówce), *gdzie go byli poczęli robić za ojca mojego Mikołaja Radziwiłłowicza na dwór kniazia wielkiego*¹. Inne akty prawne z tych lat wzmiankują Mikołaja Mikołajewicza Radziwiłła jako namiestnika bielskiego, m.in. w 1493 r., 21 IX 1498, 6 VIII 1501 r., 25 II 1504 r.²

Na sejmie w Brześciu Litewskim w lutym 1505 r. Aleksander Jagiellończyk nadał swemu marszałkowi dwornemu kniaziowi Michałowi Lwowiczowi Glińskiemu (1470-1534 r.) w dziedziczne posiadanie włości położone na Podlasiu – Rajgród i Goniądz, a na Polesiu Turów oraz w zarząd starostwo bielskie. Był człowiekiem bliskim Aleksandrowi Jagiellończykowi. Nad Niemnem trzymał dobra Liszków, ze znaczną częścią puszczy Mereckiej, majątność Wiejsieje, a także Hołny w okolicach Sejn. Ten prawdziwy człowiek renesansu podróżował w czasach swojej młodości po Europie, służył jako żołnierz cesarzowi Maksymilianowi Habsburgowi, a następnie księciu Saksonii – Albrechtowi. Książę był urodzony jako

---

¹ Archiwum Główne Akt Dawnych (AGAD), Warszawa, Kapicjana, nr 35, s. 94, nr 77.

² *Sbornik materialov otnosiaščichsja k istorii panov rady*, wyd. J. Malinovskij, Tomsk 1901, s. 292 i 478, A. Boniecki, *Poczet rodów w Wielkim Księstwie Litewskim w XV i XVI w.* Warszawa 1887, s. XXV; J. Czubek, *Katalog rękopisów Akademii Umiejętności w Krakowie*, Dodatek I, Kraków 1912, s. 7-79. Parokrotnie jednak na tym urzędzie pojawili się: Sołtan Alexandrowicz – 11 II 1492 – AGAD Warszawa, Kapicjana, nr 40, s. 495-6, tenże 14 IX 1493 r. – KDKW, t. I, nr 400 oraz Jan Zabrzeziński – 27 VIII 1501 r. – AGAD Warszawa, Kapicjana, nr 32, s. 259-274 i 27 X 1501 r. – *Akty Litovsko-russkogo gosudarstva*, wyd. M. Dohnar Zapolskij, t. I, Moskwa 1900, nr 75. Por. *Urzednicy podlascy XIV-XVIII wieku*, opr. E. Dubas-Urwanowicz, W. Jarmolik, M. Kulecki, J. Urwanowicz, Kórnik 1994, s. 59.

prawosławny, ale w czasie studiów włoskich przeszedł na katolicyzm. W 1490 r. wrócił do ojczyzny, gdzie szybko osiągnął wysoką pozycję na dworze wielkiego księcia litewskiego Aleksandra Jagiellończyka. W lutym 1501 r., gdy odprawiał w Budzie poselstwo do króla Czech i Węgier Władysława Jagiellończyka, prosząc go o radę i pomoc w trwającej wówczas wojnie moskiewskiej, powoływał się na niebezpieczeństwo zagrażające Litwie ze strony Rusinów i prawosławia. Jako marszałek wojsk litewskich, Michał Gliński odpierał zwycięsko ataki Tatarów na tereny kresowe. Największym z jego zwycięstw była bitwa pod Kleckiem w 1506 roku, gdzie Tatarzy zostali przez Glińskiego doszczętnie rozbici. Odwaga i zasługi Michała nie zostały wystarczająco docenione na dworze królewskim. Ani za panowania Aleksandra Jagiellończyka, ani po jego śmierci nie przyznano mu upragnionej buławy wielkiego hetmana litewskiego. Nieśluszenie oskarżony o zdradę, został pozbawiony swych wielkich majątków przez Zygmunta I, 14 marca 1508 r. uszedł do Moskwy³.

Przywilejem wystawionym w Wilnie 1 stycznia 1509 r. król Zygmunt I nadał dobra rajgrodzkie i goniądzkie z miastami Rajgród i Goniądz Mikołajowi Radziwiłłowi, wówczas wojewodzie trockiemu (zmarłemu w 1522 r.)⁴.

Mikołaj Radziwiłł rozpoczął swą karierę od wysokiego w hierarchii magnaterii litewskiej urzędu krajczego litewskiego. Sprawował go od 1488, a w końcu 1492 r. awansował na podczaszego litewskiego. W 1505 r. został mianowany wojewodą trockim i marszałkiem ziemskim oraz kanclerzem Wielkiego Księstwa Litewskiego. Kanclerzem wielkim tego państwa został 12 czerwca 1510 r. Awansował też na wojewodę wileńskiego. Ożeniony był z Elżbietą Sakowiczówną (ta zmarła po 1542 r.)⁵. 25 lutego 1518 r. w Augsburgu cesarz Maksymilian I nadał Mikołajowi Mikołajewiczowi Radziwiłłowi tytuł księcia na Goniądzu i Medelach⁶.

³ W. Pocięcha, Gliński Michał, *Polski Słownik Biograficzny* (PSB), t. 8, s. 66; J. Wiśniewski, *Dzieje osadnictwa w powiecie augustowskim od XV do końca XVIII wieku*, w: *Studia i materiały do dziejów pojezierza augustowskiego*, Białystok 1967, (dalej cyt. *DzOPA*) s. 89.

⁴ Widymat tego przywileju dokonany przez kanclerza Krzysztofa Szydłowieckiego, Nowy Korczyn 14 VII 1529 r. w AGAD Warszawa, Zb. dok. perg., nr 7566. Widymat abpa Jana Łaskiego, Łowicz 24 VI 1529 r., tamże, nr 7564. Widymat bpa Piotra Tomickiego z 16 VI 1529 r. – Akademia Nauk (dalej: AN) Wilno, f. 1, nr 97. Zob. *Opisanie rękopisnego oddelenja Wilenskoj Publichnoj Biblioteki*, t. III, Wilno, 1898, nr 97.

⁵ W. Dworzaczek, *Genealogia*, t. 2 Warszawa 1959, tabl. 163; *Urzednicy centralni i dostojnicy Wielkiego Księstwa Litewskiego XIV-XVIII wieku. Spisy*, opr. H. Lulewicz, A. Rachuba, Kórnik 1994, nr 213, 265, 403, 1086.

⁶ *Katalog rękopisów Biblioteki Zakładu Narodowego im. Ossolińskich*, wyd. W. Kętrzyński, t. 1, Lwów 1880, nr 148, s. 220-221; M. Baliński, T. Lipiński, *Starożytna Polska*, t. 3, Warszawa 1843, s. 460; G. Błaszczyk, *Radziwiłł Mikołaj*, PSB, t. 30, s. 316-317.

4 stycznia 1515 r. król Zygmunt I potwierdził Mikołajowi Mikołajewiczowi Radziwiłłowi nadanie dóbr rajgrodzko-goniądzkich i określił ich granice⁷. Mikołaj Radziwiłł, pan na Goniądzu i Rajgrodzie, przeprowadził w swoich dobrach rewolucyjne zmiany, zakładał nowe wsie, przebudowywał osadnictwo, komunikację, tworzył nową strukturę kościelną tego obszaru. Budował tu własne państwo, posiadające obok coraz to liczniejszych wsi trzy miasta: Goniądz, Rajgród i Waniewo. Radziwiłłowie mieli w swych dobrach nie tylko poddanych chłopów i mieszczan, ale także własną szlachtę, własne sądownictwo i własną hierarchię urzędniczą (np. koniuszy, skarbnik, marszałek). Stolicą tego prywatnego państewka był Goniądz, w którym wznosił się nad Biebrzą wielki zamek z 4 wieżami. Tutaj rezydowali Radziwiłłowie ze swoją rodziną i tutaj mieścił się jego zarząd. Znamy opisy zamku z 1571 i 1574 r.⁸ W Rajgrodzie w czasach Radziwiłłów na wyspie Jeziora Rajgrodzkiego, na grodzisku, usytuowany był dwór *wielki dobry*, jak określono go w 1529 r., pod nim folwark książęcy, dalej kościół i Zaułek Plebański oraz miasto (rynek i 4 ulice).

W swych podlaskich dobrach ziemskich Mikołaj Radziwiłł dokonał licznych fundacji kościelnych:

- 20 IV 1511 r. ufundował nowy kościół we wsi Radziwiłłowskiej Kalinówce na cześć NMP, św. Anny, św. Mikołaja i św. Leonarda Wyznawców i dał uposażenie plebanowi ks. Jakubowi Mayk z Thykiewki⁹.
- 4 V 1511 r. stwierdzał, że zbudował na Zamku Goniądzkim kaplicę pw. Trójcy, Bożej Rodzicielki Maryi i Świętych, a kapłana przy tej świątyni uposażył w 2 włóki we wsi Szpakowo, wraz z mieszkającymi tam chłopami. Ponadto miał on pobierać od mieszkańców miasta rocznie ogółem 7 dukatów w złocie lub monecie litewskiej oraz od okolicznej szlachty goniądzkiej dziesięcinę pieniężną w wysokości ogółem 33 gr. Od przedmieszczan goniądzkich miał otrzymywać 6 korców słodu, 8 korców mąki żytniej, 1 korzec mąki pszennej, a od bartników 4 rączki miodu. Kapłan miał obowiązek odprawić tygodniowo 4 msze, z czego w kaplicy zamkowej 3. W niedzielę odprawiać miał obowiązek mszę św. w intencji zbawienia i pomyślności rodziny fundatora, w piątek wotywę o Męce Pańskiej, w sobotę – o NMP. Czwartą mszę św. kapelan kaplicy

⁷ AGAD Warszawa, Zb. dok. perg., nr 7550 i 7563; AN Wilno, f. 1, nr 97.

⁸ AGAD Warszawa, Archiwum Skarbu Koronnego, dz. LVI, nr G - 6, k. 1-4v; J. Kloza, J. Maroszek, *Dzieje Goniądza w 450. rocznicę praw miejskich*, Białystok-Goniądz 1997, s. 135-137; A. Jabłonowski, *Podlasie*, cz. 3, s. 209-210.

⁹ Muzeum Narodowe (MN) Kraków, Bibl. Czart., nr IV. 1775, k. 88-89v; Biblioteka Uniwersytecka (BU) Wilno, f. 57, B 53, nr 44, k. 114-115.

zamkowej miał odprawiać w intencji zmarłych przodków z rodziny fundatora, a msza ta miała być sprawowana w wybrany przez kapłana dzień tygodnia w kościele parafialnym¹⁰.

- 31 V 1519 r. rozstrzygał skargę plebana z Radziwiłłowskiej wsi Dolistowo (ks. Stanisława Dąbrówki, kanonika wileńskiego) przeciwko szlachetnemu Mordaszowi, dziedzicowi swoich dóbr zwanych Brzozowa i ziem należących do wójtostwa w Zabieliu i Jatwiezi, należących do plebanii dolistowskiej.
- 9 VI 1519 r. w swych dobrach w powiecie goniądzkim nadał uposażenie kościołowi dobrzyniewskiemu pw. Zwiastowania NMP, św. Józefa Oblubieńca, św. Marii Magdaleny. Otrzymał je pleban w Dobrzniewie ks. Stanisław Ryczycki z diecezji płockiej i jego następcy.
- 4 VII 1519 r. nadał uposażenie kościołowi parafialnemu Narodzenia NMP w Rajgrodzie. Otrzymał je pleban rajgrodzki ks. Stanisław Luppo. Kanclerz zatwierdził dawne uposażenie tego kościoła w wieś Międzylesie¹¹.
- 5 VII 1520 r. stwierdzał, że zbudował przy szpitalu goniądzkim kościół pw. św. Ducha. Marek ze Skrzyszewa, przełożony szpitala i kościoła, otrzymał jako coroczne uposażenie z dworu i wsi Szpakowo: 3 kopy monety lit., 3 korce żyta, 2 korce siodu, 1 ćwierć grochu i 1 ćwierć bobu, wszystko według zwyczajowej miary goniądzkiej. W zamian miał odprawiać 3 msze tygodniowo¹².
- 5 VII 1520 r. uposażył plebana knyszyńskiego w 6 wł. ziemi w Krypnie i 6 wł. w Długołęce, nadał mu dziesięcinę z dóbr własnych, bojarskich i wójtowskich, wolny mlew w swoich młynach i wolną od podatków karczmę. Kościół nowo wzniesiony dedykował Narodzeniu MB, św. Janowi Ewangelście, św. Andrzejowi i św. Apolonii¹³.
- 2 VII 1521 r. założył w Goniądzu i uposażył mansjonarię pod wezwaniem NMP dla 6 kapłanów i 1 kleroika w kaplicy zbudowanej z boku kościoła parafialnego. Fundacja miała być dziękczynnym wotum za pokonanie Moskali pod Orszą, *które ponoć sprawie Królowej Nieba*

---

¹⁰ Archiwum Archidiecezjalne (dalej: AA) Białystok, oryginalny dokument pergaminowy – *Mikołaj Radziwiłł, woj. wileński, funduje kaplicę św. Trójcy na Zamku Goniądzkim i uposaża przy niej kapłana*, 1511; AGAD Warszawa, Kopicjana, nr 55, s. 611-614 (w potwierdzeniu Zygmunta III w Warszawie 20 III 1618 r.).

¹¹ MN Kraków, Bibl. Czart., nr IV. 1775, k. 111v-114.

¹² AA Białystok, oryginalny dokument pergaminowy; AGAD Warszawa, Kopicjana, nr 24, s. 577-582, nr 42, s. 415, nr 54, s. 578-582, nr 55, s. 665-667; BU Wilno, f. 57 – B 53, nr 44, k. 130-130v; MN Kraków, Bibl. Czart., nr IV 1775, k. 116.

¹³ MN Kraków, Bibl. Czart., nr IV 1775, s. 1021-1026; AGAD Warszawa, Kopicjana, nr 54, s. 608-609; Centralne Archiwum Akt Dawnych (CAAD) Moskwa, f. 389, op. 1, nr 18.

przypisywał¹⁴. Mansjonarze i kleryk zobowiązani zostali do codziennych, szczególnie określonych nabożeństw, które powinni starać się spełniać osobiście. Kleryk powinien pomagać kapłanom w nabożeństwach oraz wykonywać posługi kościelne. Jako wynagrodzenie za śpiewy wójt goniądzki miał wypłacać kapłanom i klerykowi na Boże Narodzenie 40 kop gr lit. z czynszu wybieranego w mieście Goniądzu. Wójt knyszyński, pobierający z 84 wł. kmiących w Knyszynie po 5 gr od wł., powinien dawać mansjonarzom 7 kop i 25 gr na Narodzenie NMP, podobnie wójt z Długołęki, pobierając po 5 gr z 84 włók kmiących dawać ma mansjonarzom 7 kop i 25 gr na Narodzenie NMP. Z otrzymanych pieniędzy każdemu kapłanowi należało 8 kop i 10 gr, a klerykowi 5½ kopy. Prócz czynszu pieniężnego wójt goniądzki powinien dawać 2 kamienie łaju (z łaju należnego właścicielowi miasta z jatek miejskich) na świece na św. Marcina, wójt jatwieski miał dawać na św. Mikołaja (ze wsi Jatwież, Sucha, Jaświły, Maciesze) 12 korców żyta miary goniądzkiej, 6 korców słodu, 3 beczki (solanki) grochu i 4 beczki bobu. Wójt knyszyński powinien dawać na św. Michała 3½ korca żyta miary goniądzkiej, korzec i 3 ćwierci słodu, 3 beczki słodu pszennego, beczkę grochu i ćwierć bobu. To samo na św. Michała miał dawać wójt z Długołęki. Na wyrób opłatków wójtowie z Jatwiezi, Knyszyna i Rajgrodu mieli dawać po pół solanki szczupaków i pół solanki ryby zwyczajnej każdy. Dzierżawca goniądzki miał dawać co roku 2 płoty drewna, jakie zwykł spławiać właścicielowi. Klucznicy mieli wydawać księżom ze spichrzów właściciela miasta 2 beczki soli i 6 wieprzów tucznych. Zabraniano następcom naruszania nadanego funduszu. W razie niewykonania przez kogoś powyższego zapisu kapłani mogli pozwać o to przed sąd duchowny. Kapłani mieli pilnie odprawiać wszystkie msze, a ich przełożonym mianowano kapłana kaplicy zamkowej ks. Macieja z Malborka. Na przyszłość każdy przełożony kaplicy zamkowej miał być również starszym nad mansjonarzami. Na kapelana kaplicy zamkowej miał być wybierany dobry i zdolny kapłan, który powinien odprawiać z mansjonarzami wszystkie msze i pilnować staranności ich wykonania¹⁵.

W połowie XVI w. dotarły do podlaskich dóbr Radziwiłłowskich prądy reformy Kościoła. 10 lutego 1571 r. w źródłach wspomniany był szlachetny Mikołaj z Sokół, rektor szkoły w Goniądzu. Najpewniej to jego synem był Piotr z Goniądza, znany działacz ariański. Ten ostatni został wpisany do Akademii Krakowskiej w r. 1546 jako *Petrus Nicolai Lithuanus*

¹⁴ W. Przyjałgowski, *Żywoty biskupów wileńskich*, t. 1, Petersburg 1860, s. 97.

¹⁵ AGAD Warszawa, Kopicjana, nr 54, s. 614-625, nr 55, s. 657-665; AGAD Warszawa, Biblioteka Ordynacji Zamoyskich, nr 2945, s. 1-4.

z diecezji wileńskiej (Piotr syn Mikołaja Litwin)¹⁶. W 1571 r. w Goniądzu *opowiedzieli kapłani kościelni jako: ks. Maciej a ks. Jakub Kolno i świadczyli się... że Anna Radziwiłłówna Kiszczyna, córka Jana Radziwiłła, wojewodzina witebska, srebro wszystko kościelne i apparaty, nadania królów polskich, wien szlachty okolicznej i mieszczan z kościoła pobrać kazata*¹⁷. Wojewodzina witebska była znaną protektorką reformacji. Upadły wówczas fundowane przez jej dziada Mikołaja Mikołajewicza Radziwiłła, kanclerza wileńskiego, goniądzkie instytucje kościelne.

Państwo goniądzko-rajgrodzkie posiadało szeroką autonomię. W 1517 r. Zygmunt I, król polski, uwolnił Mikołaja Radziwiłła, wojewodę wileńskiego, jego żonę i ich prawne potomstwo, wraz ze wszystkimi mieszkańcami dóbr Rajgrodu, Goniądza i Waniewa i wszystkich włości, które posiadali lub które nabędą, bez względu na stan tych mieszkańców od podległości sądom ziemskim, starostów, kasztelanów i wojewodów. Ponadto uwolnił ich od władzy wszelkich urzędników dworskich i ziemskich. Otrzymali oni też zwolnienie od wszelkich opłat pieniężnych i naturalnych, wszelkich ciężarów i obowiązków. Mieszkańcy tych dóbr uwolnieni zostali od służby wojskowej w powiatowych chorągwiach. Do posyłania zaś pocztów lub do płacenia wojennych podatków król miał ich wzywać osobiście lub przez hetmanów. Mogli być powoływani jedynie przed sąd króla lub komisarzy przez monarchę wyznaczonych¹⁸.

Szlachta otrzymywała tam majątki z obowiązkiem służby wojskowej. Dobra nadawane szlachcie były dość różnej wielkości. Doktor Maciej z Krajny, zwany Lisem, miał w Turośni Dolnej i Buzunach 33½ włóki¹⁹. Jakub Kamieński w Rybakach pod Goniądzem posiadał 20 włók, Stanisław Sławski w Mikicinie 40 włók²⁰. Na sprzedaż lub zamianę dóbr ziemskich przez szlachtę zamieszkałą w *państwie* goniądzko-rajgrodzkim wyrażali zgodę Radziwiłłowie. Tak było w przypadku, gdy Jan Iwachno, faktor Radziwiłłów w Bielsku, za zgodą Mikołaja Mikołajewicza Radziwiłła nabył od Stanisława Sikory należącą do niego część Sikor. Inny szlachcic – Mikołaj Pęski – otrzymał Głęboki Stok, liczący 12 wł., a nadanie było *dzieciom i potomkom jego*. Radziwiłł zastrzegł sobie, że Pęski ma z tego majątku *służyć po tomu kak i zemjane ganjażskije nam služat so svoich imenji*.

¹⁶ J. Kloza, J. Maroszek, *Dzieje Goniądza...*, s. 53.

¹⁷ Tamże, s. 138.

¹⁸ CAADR Moskwa, f. 389, op. 1, nr 25, k. 175-177; A. Jabłonowski, *Podlasie*, cz. 2, s. 238-239; M. Lubavskij, *Litovsko-Russkij sejm*, Moskwa 1901, s. 162, przypis 372.

¹⁹ *Archeografičeskij sbornik dokumentov otnosjaščichsja k istorii severo-zapadnoj Rusi. Izdavaemyi pri upravlenii Vilenskago Učebnago okruga*, (dalej cyt. Arch. sb.), t. I, nr 22, Wilno 1867, s. 32.

²⁰ Arch. sb., t. I, nr 18, s. 22.

Ponadto Pęski posiadał Mierki, Ramotki, Mieszkuje²¹. Część majątków otrzymała szlachta jako nadziały wójtowskie, m.in. Józef Bajko, *nobilis subditis* Mikołaja Radziwiłła, otrzymał od niego wójtostwo długołęckie²².

Podlaskie włości Radziwiłłów były ojczyzną wybitnych postaci, które w pierw swój los złączyły z osobą kanclerza wielkiego litewskiego Mikołaja Radziwiłła, później znalazły się w orbicie dworu królowej Bony. Należeli do nich: proboszcz goniądzki Erazm Ciołek, kanonik wileński, biskup płocki, medyk Doktor Maciej z Krajny, lekarz królewski, Jan Iwachno z Kurzeńca, starosta piński, ksiądz Stanisław Dąbrówka, kanonik wileński, pleban dolistowski. Wymienić należy też arianina Piotra z Goniądza.

Może z kancelarią litewską kanclerza Mikołaja Mikołajewicza Radziwiłła związany był Mikołaj Husowski, który w latach 1518-1522 przebywał w Rzymie, w legacji biskupa Erazma Ciołka do papieża Leona X. W liście do królowej Bony wyjawiał okoliczności powstania *Pieśni o żubrze*. Pisał: *Najjaśniejsza Pani, papież Leon X, rozmawiając pewnego razu o polowaniach na Północy, wezwał wymownymi słowy pana Erazma (...), iżby pokazał mu w Rzymie wypchane sianem zwierzę, które my nazywamy żubrem. Kiedy pan płocki (bp Erazm Ciołek) uczynić to obiecał i do (Mikołaja) Radziwiłła, wojewody wileńskiego jak najszczegółowszą skóry zwierza wystął relację, polecił mnie (...), ażebym o istocie tego stworu i o polowaniu na niego cokolwiek napisał, albowiem pragnął okaz ten przedstawić papieżowi nie tylko w rzeczywistości, ale i za pomocą słowa. Można domniemywać, że egzemplarz żubra, który Mikołaj Radziwiłł miał przesłać Ciołkowi do Rzymu, pochodził z Puszczy Knyszyńskiej, należącej wówczas do Goniądza. Zwrócenie się właśnie do Radziwiłła, a nie do króla Zygmunta I, najwidoczniej spowodowane było istniejącymi kontaktami, a prośba o dostarczenie szkieletu i skóry zwierzęcia doczekałaby się szybkiej realizacji. Skoro sam poeta wskazuje na swe myśliwskie pochodzenie, może należałoby go łączyć z kręgiem właśnie Mikołaja Radziwiłła, którego proszono o pomoc w załatwieniu sprawy. Najpewniej sam Husowski podsunął o tym myśl biskupowi Erazmowi Ciołkowi, a może i zredagował list, który tylko biskup podpisał²³.*

Już 25 IX 1513 r. król Zygmunt I oznajmiał, że skarżyli się do niego ziemianie goniądzcy Mikołaja Mikołajewicza Radziwiłła, wojewody wileńskiego, kanclerza, że ten trzymał ich w swojej władzy na mocy

²¹ CAADR Moskwa, f. 389, op. 1, nr 18, k. 17-18.

²² CAADR Moskwa, f. 389, op. 1, nr 18, k. 15; *Arch. sb.*, t. I, s. 13.

²³ J. Maroszek, *Podlaski rodowód Mikołaja Hussowskiego, autora Pieśni o żubrze z 1521 r.*, w: *Naš radavod. Kniga 8*, Grodno-Białystok 1999 (2000).

przywileju gospodarskiego²⁴. Kolejną skargę do króla szlachta goniądzka skierowała w 1521 r. 6 grudnia 1522 r., już po śmierci Mikołaja Mikołajewicza Radziwiłła, kanclerza Wielkiego Księstwa Litewskiego, król Zygmunt I polecał spadkobiercom: Mikołajowi Radziwiłłowi, biskupowi żmudzkiemu, Elżbiecie Radziwiłłowej, wdowie po wojewodzie wileńskim i kanclerzu, Janowi Radziwiłłowi, namiestnikowi uszpołskiemu i peniańskiemu, oraz Stanisławowi Radziwiłłowi, ze względu na skargę ziemian goniądzkich, aby nie czynili krzywd swym ziemianom-poddanym. Skarga dotyczyła bezprawnego zmuszania tej szlachty przez zmarłego Mikołaja Radziwiłła do niezwyčajnych służb, opłat pieniężnych i uczestnictwa w łowach, gdyż *nebožčik pan Mikołaj, vovoda Vilenskij, kazał im sobie słužiti i v słužby neobyčajnyi ich povernul, zoloty i penjazi s nich nevinne bral i v lovy dej im samim i ljudem ich choditi kazał, i inyj mnogii krivdy i vtiski im i ljudem ich počal był i prave ich znevolil, jako prostych ljudej*²⁵. Odmawiając tego, szlachta goniądzka powoływała się na wcześniejszy dokument określający wymiar służb. W 1524 r. król odroczył termin sprawy sądowej w tej sprawie²⁶. Skarga szlachty zwróciła uwagę królowej Bony na możliwość rewindykacji do domeny monarszej włości Radziwiłłowskiej²⁷.

W 1529 r. szlachta zamieszkała w dobrach goniądzko-rajgrodzkich ponowiła sprawę swego poddaństwa przed sądem królewskim. 19 X tego roku zapadł wyrok wyzwalający spod jurysdykcji i ucisku Radziwiłłów, przywracając wolność tym, którzy wywiedli swe szlachectwo, przywracając im przywileje i wolności służące innej szlachcie litewskiej: *cała szlachta goniądzka, którzykolwiek albo przywileje przodków naszych mają, albo mieli, ale im je odebrano, albo szlachectwa swego przed nami według rozkazania naszego dowiodą przy pospolitym przywileju ziemskim, a przy tej sposobności i wolności, przy której inna szlachta, poddani nasi są, zostawiamy i od mocy i rozkazania panów wojewodzciców (synów Mikołaja Mikołajewicza Radziwiłła) uwalniamy teraz i na potem*. Dokument królewski wymieniał szlachtę goniądzką i rajgrodzką²⁸.

²⁴ AN Wilno, f. 1, nr 54; R. Jasas, nr 200, s. 84-85.

²⁵ Oryginał aktu znajdował się w 2 poł. XIX w. w Wileńskiej Bibliotece Publicznej, opublikowany drukiem w: *Arch. sb.*, t. I, s. 9-10, nr 12.

²⁶ *Arch. sb.*, t. I, s. 10-12, nr 13.

²⁷ Szeroką charakterystykę rajgrodzkiej włości ziemskiej, w oparciu o bogate materiały z Metryki Litewskiej, podał I. T. Baranowski, *Z dziejów feudalizmu na Podlasiu. Rajgrodzko-goniądzkie „państwo” Radziwiłłów w pierwszej połowie XVI wieku*, w: „Przegląd Historyczny”, r. 4: 1907, s. 62-74 i 158-169.

²⁸ W. Semkowicz, *Wywody szlachectwa w Polsce w XIV-XVII w.*, w: „Rocznik Towarzystwa Heraldycznego”, t. III, Lwów 1913, s. 242-243.

4 VIII 1522 r. Zygmunt I wydał wyrok w sprawie podziału dóbr pozostałych po śmierci Mikołaja Mikołajewicza Radziwiłła, wojewody wileńskiego i kanclerza wielkiego WKL, pomiędzy 4 spadkobierców: trzech synów Mikołaja – Jana Radziwiłła, podczaszego litewskiego, starostę żmudzkiego i bielskiego, Mikołaja Radziwiłła, bpa żmudzkiego, i Stanisława oraz wdowę Elżbietę Sakowiczównę. 4 XII 1524 r. Zygmunt I, król polski, wezwał spadkobierców po Mikołaju Mikołajewiczu Radziwille, aby zebrali się w Goniądzu na Boże Narodzenie 1525 r. i dokonali podziału spadku. Ostateczny podział spadku po Mikołaju Mikołajewiczu Radziwille dokonano na Boże Narodzenie 1526 r.²⁹ Długotrwały brak rodzinnej zgody co do podziału schedy był pewnie wybiegiem, bo nie zezwalał Zygmuntowi I i jego małżonce Bonie na wszczęcie postępowania o odebranie części latyfundium.

Radziwiłłowski inwentarz majątności goniądzkiej, rajgrodzkiej, knyszyńskiej i waniewskiej, rzekomo spisany w 1536 r., przedstawiał stan własności przed procesem z Boną. Ze względu na podział na 4 części można przypuszczać, że spisano go z racji na podział schedy pomiędzy spadkobierców Mikołaja Radziwiłła nie w 1536, a w 1526 r. Mikołaj Radziwiłł, biskup żmudzki, otrzymał Knyszyn, Jan Radziwiłł, podczasz litewski – Rajgród, Stanisław Radziwiłł wziął Goniądz. Wdowa po nim, Elżbieta Sakowiczówna, dostała Waniewo.

W nowo otrzymanej włości rajgrodzkiej 21 VIII 1527 r. król Zygmunt I pozwolił Janowi Mikołajewiczowi Radziwiłłowiczowi, podczaszemu nadwornemu, dzierżawcy wasiliskiemu i markowskiemu (zmarł 1542 r.), założyć w puszczy, należącej do jego dóbr rajgrodzkich, karczmę na rzece Necie, przy wielkiej drodze, która wiedzie z Grodna do Prawdziszek w Prusach Książących³⁰. Jeszcze 21 I 1532 r. w Markowie Jan Radziwiłł upoważnił swego sługę Macieja Srebrowskiego, aby wymierzył 200 włók kmiecych we wsi Brzozowa nad rzeką Brzozówką, w powiecie rajgrodzkim. Radziwiłł dokładnie określił granice wsi. Maciej Srebrowski w zamian za to otrzymał wójtostwo w Brzozowej, a właściciel dokładnie wymienił uprawnienia i obowiązki wójta oraz kmieci³¹.

Inny ze spadkobierców, biskup żmudzki Mikołaj Radziwiłł, który otrzymał w dziedzictwo dobra Knyszyn, by zażegnać konflikt z Boną i dworem królewskim, 18 XII 1528 r. darował młodziutkiemu, za ledwie

²⁹ M. Michalewiczowa, *Radziwiłł Jan*, PSB, t. 30, s. 192-195.

³⁰ AGAD Warszawa, Metryka Litewska [ML], nr 199, s. 404.

³¹ AN Wilno, f. 1 nr 109; AN Kraków, Zb. dok. perg., nr 139; Por. *Katalog dokumentów pergaminowych Biblioteki PAN w Krakowie*, opr. K. Dziwik, Wrocław, 1966, t. I, s. 77, nr 200. Nawet przejście Brzozowej we władanie królewskie nie wywołało zmiany wójta. 24 IX 1544 r. w Brześciu Litewskim Zygmunt August zatwierdził i transumował przedłożony przez Macieja Srebrowskiego dokument lokacji wsi Brzozowa z 1532 r.

ośmioletniemu królowi Zygmuntowi Augustowi dobra Knyszyn, Długołękę i Krypno³². Biskup Mikołaj Radziwiłł wkrótce po 3 XI 1529 zmarł³³. 23 II 1530 r. biskup już nie żył, bo król Zygmunt Stary pisał list do właściciela dóbr goniądzkich Stanisława Radziwiłła, że wystawił dokument dotyczący przejęcia dóbr knyszyńskich. Odbyło się to mimo zbrojnego oporu stawianego przez brata Radziwiłła – Stanisława³⁴.

Ostateczne odgraniczenie dóbr Radziwiłłowskich od knyszyńskich nastąpiło w dniach 1-4 XI 1536 r.³⁵ Granica odtąd biegła od Prus, gdzie usypano dwa kopce, przez środek Kamiennego Lochu, przez las do Szelistowskiej Bieli i stąd do rzeki Solistówki, tą rzeką do stawu i przez wieś Szelistówkę (dziś Żrobki), dalej rzeką Solistówką przez jezioro Dręstwo i rzeką Jegrznią do Biebrzy, dalej wzdłuż rzeki Nereśli³⁶. Akt rozgraniczenia potwierdził król Zygmunt I 25 XI 1536 r.³⁷ oraz Zygmunt August 12 XII 1551 r.³⁸ Jan Radziwiłł usiłował podburzać wójtów i chłopów przeciw urzędnikom królewskim, aż król w końcu 1536 r. zagroził wysokimi karami.

Radziwiłłowie utracili pas długości ok. 70 km i szerokości od 12 do 21 km. Na tym obszarze znajdowało się kilkadziesiąt świeżo założonych wsi³⁹. Rozgraniczenie przeprowadzone przez Bonę było niezgodne zarówno z przywilejami nadawczymi dla Radziwiłłów z 1509 i 1515 r., które dokładnie opisywały granice nadania, jak i ze starymi granicami powiatów rajgrodzkiego i goniądzkiego. *Odebrane ziemie, choć je odłączono od woj. podlaskiego i przydzielono do pow. grodzieńskiego, wkrótce wróciły do Podlasia, a następnie do łączności administracyjnej z Goniądzem i Rajgrodem. Akt rozgraniczenia został przeprowadzony wbrew przywilejom i opierał się na fałszywych zeznaniach licznych wrogów Radziwiłłów, zarówno wśród szlachty, jak i chłopów*⁴⁰. Część południową ziem zabranych

³² Pergaminowy oryginał, dziś nieistniejący, znajdował się w AGAD w Warszawie. Według niego publikacja drukiem w: *Akta Tomicjana*, t. X, Poznań-Kórnik 1899, s. 445-446.

³³ Jeszcze 18 X 1529 r. brał udział w uroczystości wyniesienia Zygmunta Augusta na tron wielkoksiążęcy, która odbyła się w zamku wileńskim. Por. W. Pociecha, *Królowa Bona*, Poznań 1958, t. III, s. 84.

³⁴ AGAD Warszawa, Metryka Litewska, nr 198, s. 554 i nn; M. Michalewiczowa, *Radziwiłł Mikołaj*, PSB, t. 30, s. 319.

³⁵ *Odgraniczenie sądowe dóbr grodzieńskich... uskutecznione w r. 1536*, „Athenaeum”, 1842, od. II, t. 2, z. 1, s. 65-91.

³⁶ J. Wiśniewski, *DzOPA*, s. 100.

³⁷ *Odgraniczenie sądowe...*, s. 65-91.

³⁸ AGAD Warszawa, Zb. dok. perg., nr 7685 i nr 7589 oraz AGAD Warszawa, Kopicjana, nr 63.

³⁹ W. Pociecha, *Królowa Bona*, t. II, s. 77, 159-167, 253; J. Wiśniewski, *DzOPA*, s. 96-100; J. Jakubowski, *Przykład zmienności granic administracyjnych na Litwie w XVI w.*, w: „Ateneum Wileńskie”, r. X, Wilno 1935, s. 161-164.

⁴⁰ J. Wiśniewski, *DzOPA*, s. 100.

Radziwiłłom miano przyłączyć do dóbr bielskich, część północną do dóbr grodzieńskich. Ostatecznie król Zygmunt I oddając synowi odebrane ziemie, dołączył je do darowanego wcześniej Knyszyna i stworzył dzierżawę knyszyńską. Odebranie części dóbr Radziwiłłowskich zapoczątkowało akcję budowy kompleksu własnych dóbr króla i umożliwiło rozpoczęcie budowy nowego centrum rezydencjonalnego na pograniczu Litwy i Korony w Knyszynie⁴¹.

Stanisław Radziwiłł, starosta uszpoński, peniański i wiłkomirski, od 1526 r. właściciel Goniądza, zmarł bezpotomnie w 1531 r.⁴² Właścicielem jego działu stał się brat – Jan Radziwiłł, starosta żmudzki.

W styczniu 1542 r. zmarł właściciel Goniądza i Rajgrodu Jan Radziwiłł, starosta żmudzki⁴³. Dziedziczyła po nim córka Petronela Dowojnowa. Okazją dla króla Zygmunta Augusta dla realizacji celów rozbudowy dóbr własnych wokół Knyszyna była śmierć Petroneli Radziwiłłówny. 25 II 1563 r. została ona pojmana wraz z mężem dowodzącym obroną Połocka przed wojskami cara Iwana IV i znalazła się w moskiewskim więzieniu, gdzie też po roku umarła. Mąż jej, Stanisław Dowojno, przebywał w niewoli moskiewskiej do 1567 r.⁴⁴

Uwięzienie Dowojnów spowodowało natychmiastową akcję siostry właścicielki Goniądza – Anny z Radziwiłłów Kiszczyny, która w Wilnie 21 III 1563 r. wyjednała u panów rady WKL zgodę na przejęcie kurateli nad majątkami ziemskimi pozostałymi po uwięzionej siostrze⁴⁵. 12 IV 1563 r. Wasyl Rohoza i Żdan Lumond (vel Limand), dworzanie królewscy, wysłani przez panów rady litewskich dla zajęcia Goniądza i Rajgrodu, stwierdzili w wystawionych dokumentach, że wykonali poleczone zadanie, dokonali opisu granic dóbr, spisali majątek ruchomy, klejnoty oraz poddali włość w całości Annie Radziwiłłównie Kiszczynie. Szybka akcja wojewodziny witebskiej spowodowana była nieobecnością na Litwie króla Zygmunta Augusta, który przebywał wówczas na sejmie piotrkowskim, a na Podlasie zawitał miesiąc później, 11 V 1563 r.⁴⁶ Nieobecność monarchy sprawiła, że kurateli nad Goniądzem i Rajgrodem nie przejęli słudzy monarszy, a siostra właścicielki. Oddalenie Knyszyna od Goniądza wynosiło zaledwie 30 km, a granica włości

⁴¹ Szerzej na ten temat: J. Maroszek, *Pogranicze Litwy i Korony w planach króla Zygmunta Augusta*, Białystok 2000.

⁴² W. Dworzaczek, *Genealogia*, tabl. 163.

⁴³ PSB, 30, s. 238-240.

⁴⁴ R. Mieniecki, *Dowojno Stanisław*, PSB, t. 5, s. 359; Tenże, *Stanisław Dowojno wojewoda połocki*, w: „Atheneum Wileńskie”, 1937, s. 405-481 i osobno.

⁴⁵ AGAD Warszawa, Kopicjana, nr 9, s. 276-278.

⁴⁶ A. Gąsiorowski, *Itineraria dwu ostatnich Jagiellonów*, w: „Studia Źródłoznawcze”, t. 16, 1973, z. 2, s. 271.

goniędzkiej przebiegała zaledwie kilka km od knyszyńskiego dworca królewskiego. Tylko kwestią metody pozostało wchłonięcie dóbr goniędzkich przez knyszyńskie.

Petronela Radziwiłłówna poślubiając Stanisława Dowojnę, wniosła w posagu dobra goniędzko-rajgrodzkie. Umowa małżeńska przewidywała, że trzecia część majątków ziemskich miała stać się wieczystą własnością męża, a na dwóch trzecich wniesionych dóbr miała zabezpieczoną sumę 8 tys. kop gr lit. Problem przyłączenia dóbr goniędzko-rajgrodzkich do włości knyszyńskiej przewijał się już w trakcie rozmów poselstwa Rzeczypospolitej w Moskwie, dotyczących uwolnienia więźniów. Rozmowy prowadzono w 1566 i 1567 r. Już w zapisie testamentowym Stanisława Dowojny z 1566 r. umieszczono klauzulę, że król otrzyma trzecią część dóbr w wieczyste posiadanie, spadłe po Petroneli Radziwiłłównie, a dalsze dwie części król po ewentualnej śmierci wojewody połockiego miał przekazać spadkobiercom Dowojnowej. W lipcu 1567 r. Stanisław Dowojno odzyskał wolność⁴⁷ i 2 XII 1567 r. sporządził nowy testament, częściowo zmieniając zasady sukcesji, które później w bliżej nieznanym akcie prawnym raz jeszcze zmienił. Król w wystawionym 16 IV 1569 r. w Lublinie dokumencie wspominał o darowiźnie, którą uczynił na rzecz monarchy woj. połocki⁴⁸. Dobrami goniędzko-rajgrodzkimi nadal zarządzała Anna z Radziwiłłów Kiszczyna, wojewodzina witebska.

20 V 1570 r. w Warszawie Anna Radziwiłłówna Kiszczyna, wojewodzina witebska, stanęła przed sądem JKM oraz aktami warszawskimi w celu odstąpienia swoich praw własności do pewnych ziem leżących w Koronie i w WKL. *Stanąwszy oblicznie przed sądem JKM i akty niniejszemi wielmożna Anna Radziwiłłówna wojewodzina witebska odstępując własności praw i ziem, powiatów i miejsc sądowych, tak w Koronie, jako i w WKL i jej należących, a tej jurysdykcji z dobry swemi wszystkimi, na którymkolwiek miejscu, tak w Koronie, jako i w WKL leżącym, siebie i potomstwo swoje poddawając, jawnie i dobrowolnie zeznała. Iż ona pamiętając na to, że stryj jej książe Mikołaj Radziwił (bp miednicki imienie swe JKM dziedziczne w ziemi podlaskiej leżące Knyszyn nie jako królowi polskiemu i księżęciu litewskiemu, ale własnej personie i osobie JKM zapisał, (które JKM i teraz trzymać raczy) mając na dobrym baczeniu łaskę JKM, którą mu JKM miłościwie okazować raczył. W tym, iż które prawo na trzecią część imion ojczystych i macierzystych, tak w WKL jako i na Podlasiu leżących wielmożnej Petronelli Radziwiłłównie wojewodzinej połockiej, siostry jej*

⁴⁷ Wymieniony na kniazia Wasyla Tiemlina i dodatkowo wyasygnowaną przez króla kwotą okupu.

⁴⁸ R. Mieniecki, *Dowojno Stanisław*, s. 359.

rodzonej na wieczność, a dwie części w sumę pieniędzy wielmożny Stanisław Dowoino wojewoda połocki od pomienionej Petronelli Radziwiłłówny małżonki swej mając jemu zapisane, także i rzeczy ruchome i szkody, które w tych dobrach i imionach, od tej pani Stanisławowej Kiszczyney podziałane być mianował JKM darował i to wszystko prawo swe na JKM wlał i zapisał, a JKM z tego wszystkiego prawa pana Dowoinowego, tę to panią Annę Radziwiłłównę wiecznie wypuścił i wyzwolił. Ona imienie swoje dziedziczne Goniądz i Raigród, zamki i miasta, ze wszystkimi wsiami, folwarkami, dworami i bojary ich, i imiony, z poddawaniem kościelnym i cerkwi ruskich, i ze wszelakimi gruntami, szerokościami, puszciami, łowy i wszelakimi pożytkami, k temu imieniu należącymi, ze wszystkim, prawem, państwem, władnością, tytułem dziedzicznym, którymkolwiek sposobem i kształtem jej służyło i należało, ze wszystkimi osobliwymi pożytkami, dochodami, przypadkami, płaty, prowentami, nic nie wyjmując, jakoby te wszystkie mianowicie były wypisane i wyliczone, któremikolwiek imiony i przezwiskami były nazywane, nic tam już sobie i potomstwu swemu, prawa, państwa, własności, dziedzictwa i wszelakiego używania i pożytków w tych imionach nie zostawując, ani wyjmując, ale tak jako sama po śmierci siostry swej Petronelli Radziwiłłowny do tego czasu miała, trzymała, używała JKM, nie jako królowi polskiemu i wlk. ks. litewskiemu, ale własnej osobie, personie JKM panu, panu Zygmuntowi Augustowi królowi i własnym potomkom JKM, tak za to prawo Dowoinowe, z którego onę JKM wypuścił, jako i za imienie Sielcze JKM własne i samej osobie JKM należące, które JKM na odmianę za to dać raczył, wedle listu KJM na to jej danego, szerzej o tym obmawiającego, tymże obyczajem zamiany. I łaskę miłościwą JKM znając, ta to wielmożna Anna Radziwiłłowna wojewodzina witebska dała, darowała i zapisała wiecznymi czasami i nieodzownym obyczajem. Jakoż tym zapisem daje darowuje i zapisuje na wieki i wszystko prawo swe, które jej do tego imienia Goniądza i Raigrodu należało, na JKM i potomstwo własne JKM wlewając. A już ex nunc to jest, od tego czasu dała i dopuściła JKM w przerzeczonych wszystkich imionach skuteczne i dobrowolne wwiązanie i posesję istotną przez woźnego ziemskiego, który do tego podług obyczaju prawa będzie, wzięty, który takowe dobra jako się na dłużą i szerzą, ściągają KJM, nie jako królowi polskiemu i wlk. ks. litewskiemu, ale własną osobę swą i z potomki swymi dziedzicznie zapisane będzie mógł komu chce dać, sprzedać, oddać, zastawić, darować, oddać i podle woli swojej, szafować wiecznymi czasami. A dawszy wwiązanie będzie powinna wyżej mianowana pani wojewodzina witebska z potomstwem swoim i obowiązuje się ze wszystkich dóbr swych którekolwiek w państwach JKM leżących, względem przerzeczonych dóbr zapisanych, szczyścić, bronić, wyswobodzić i uspokajać

od wszystkich prawnych trudności, z pierwszych obowiązków, zapisów, długów, które by się za dzierżenia jej tego imienia na tymże imieniu stały, pozwów zawieszonych i które zawieszane być mają, zysków, przezysków, którychkolwiek i wszystko zamykając od wszelakiego przenagabania prawnego i od wszystkich osób, stanu obojej płci przez dawności ziemskie, jako na którą osobę dawność należy, pod szkodami ziemskimi, bez przysięgi oszacowanemi i pod zakładem 100 tys. grzywien pieniędzy monety polskiej. O które szkody, albo zakłady, gdyby się dała pozwać i z potomstwem swoim JKM królowi Augustowi i potomkom JKM, albo temu, kto by to imienie tym prawem JKM trzymał, względem obrony tej do któregokolwiek sądu ziemskiego, albo zamkowego, na pierwszym roku, jako na zawitym stać oblicznie zaniechawszy wszystkich wymówek, zwłok, także ruszenia będzie odpowiadać i od sądu nie odchodząc dekretowi sądowemu być postuszną, to jest zastąpić i o wszystkie osądzone rzeczy dosyć uczynić będzie powinna i potomkowie jej będą powinni ilekroć JKM i potomkom JKM tego będzie potrzeba na to się potomki swe i majątność swą wszystką obowiązek wyżej opisany przyjmując i żadną dawnością ziemską tego nie zbijając. Anna Radziwiłłówna przez mię sługę swego Jerzego Szembieka podpisała⁴⁹.

Cztery akty z 5 V 1569 r.⁵⁰, 15 IV 1571 r.⁵¹, 10 VI 1571 r.⁵² oraz 6 IX 1571 r.⁵³ przekazały całe państwo goniądzko-rajgrodzkie królowi Zygmuntowi Augustowi. Król zaznaczył, że był to akt darowania wiecznego nam i potomkom naszym nie jako królowi polskiemu albo wielkiemu księciu litewskiemu, ale jako własnej osobie naszej. Darowizna obejmowała mienie swe dziedziczne Goniądz i Rajgród, zamki i miasta, ze wszystkimi wsiami, folwarkami, dworami i bojary ich i imiony z poddawaniem kościelnym i cerkwi ruskich i ze wszystkim grunty, szerokościami, puszciami, łowy i wszelakimi pożytki, k temu imieniu należącemi, ze wszystkim prawem, państwem, własnością, tytułem dziedzicznym, którymkolwiek sposobem i kształtem jej (tj. Annie Kiszczynie) służyło i należało, ze wszystkimi osobliwie porażkami, dochodami, przypadkami, prowentami nic nie wyjmując. Za ostateczne ustąpienie z Goniądza król darował Annie Radzi-

⁴⁹ MN Kraków, Bibl. Czart., TN, nr 79, dok. 164, s. 467-473; AGAD Warszawa, Metryka Koronna, nr 110, k. 147-149; Archiwum Państwowe Białystok, Kamera, sygn. dawna nr 2855, k. nlb.

⁵⁰ MN Kraków, Bibl. Czart., TN, nr 79, s. 579.

⁵¹ MN Kraków, Bibl. Czart., TN, nr 79, s. 467-473; AGAD Warszawa, Metryka Koronna, nr 110, k. 147-149.

⁵² MN Kraków, Bibl. Czart., TN, nr 79, s. 469.

⁵³ AGAD Warszawa, Zb. dok. perg., nr 8674.

wiślnie leżące gdzie indziej dobra Sielce⁵⁴. W końcu 1571 r. i w pierwszej połowie 1572 r. trwało przejmowanie darowizny i włączanie jej do starostwa knyszyńskiego. W sumie areał uzyskany przez króla sięgał blisko pół tysiąca włók, co równe jest 8 250 ha⁵⁵. Z dóbr Goniądz i Rajgród utworzono odrębne starostwo...

---

⁵⁴ MN Kraków, Bibl. Czart., TN, nr 79, s. 469; AGAD Warszawa, Metryka Koronna, nr 110, k. 147v.

⁵⁵ J. Maroszek, *Dobra goniądzkie w XVI-XVIII w.*, w: „Białostoczczyzna”, nr 4(32), 1993 r., s. 3-13.

SPIS TREŚCI

Jarosław Zygmunt Dworzański

Słowo wstępne 3

Referaty z sesji historycznej

Adam Czesław Dobroński

Rajskie miasto 5

Józef Maroszek

Goniądzko-rajgrodzkie „państwo” Radziwiłłów (1509-1571) 17

Jarosław Szlaszyński

Handlowe znaczenie Rajgrodu na początku drugiej połowy XVIII wieku 33

Janusz Sobolewski

Rajgród i okolice w wydarzeniach insurekcji kościuszkowskiej i powstania listopadowego 41

Jarosław Marczak

Historia spławu drzewa Biebrzą 69

Marian Podlecki

Silva rerum, czyli rzecz o lasach rajgrodzkich 85

Kajetan Szczepański

Rajgrodzka Straż Graniczna w okresie II RP i jej udział w kampanii wrześniowej 1939 r. 91

Tomasz Dudziński

Bitwa partyzancka 9. psk AK w rejonie Osowych Grząd – 8 IX 1944 r. 99

Zygmunt Tarnacki

Miasto i gmina Rajgród dzisiaj 109